

ДОСВІД БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН З РЕІНТЕГРАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ

УДК 327.5

Палій Ганна Олександрівна –
головний консультант
відділу гуманітарної політики та розвитку
громадянського суспільства
центру суспільних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
кандидат політичних наук
ORCID: 0000-0002-9725-5653

У статті на прикладах Хорватії, Боснії і Герцеговини, Македонії (у 1993–2019 рр. – Колишня Югославська Республіка Македонія, з 2019 р. – Північна Македонія) проаналізовано досвід Балканських країн з деокупації та реінтеграції територій. Аналіз базується на дослідженні всіх етапів урегулювання конфлікту.

Досліджено послідовність ключових аспектів урегулювання. Розгляд усіх стадій збройних конфліктів у Балканському регіоні засвідчив, що значну роль у їх розв'язанні відіграють міжнародні миротворчі місії – з військовим та цивільним компонентами. Також визначальний вплив мала участь низки міжнародних організацій (ООН, НАТО, ЄС) та країн (США) у розв'язанні цих конфліктів і подальшої інтеграції. Основу реінтеграційних процесів у Хорватії, Боснії і Герцеговині та Македонії заклали мирні угоди, а також встановлення повного контролю над кордонами й територіями. Наступний етап передбачав забезпечення демілітаризації та роззброєння. Повноцінна інтеграція супроводжувалася реформуванням правоохоронних органів, підготовкою та проведенням виборів. Питання післявоєнного правосуддя, покарання за воєнні злочини та масові порушення прав людини були одними з першочергових. До реалізації всіх зазначених заходів реінтеграції залучалися міжнародні організації, які активно надавали допомогу та виконували моніторингову функцію.

Серед необхідних умов деокупації та мирної реінтеграції визначено такі: консолідованість та послідовність позицій політичного і військового керівництва; наявність потужної армії; здійснення санкційно-економічного та військово-політичного тиску на сторону-агресора; демілітаризація та контроль територій; правосуддя та амністія з чіткими межами.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з тим, що наявний досвід урегулювання конфліктів та реінтеграції у низці Балканських країн містить дієві механізми, які можуть бути адаптовані в Україні.

Ключові слова: реінтеграція, етнічні групи, війна, міжнародні організації, миротворчі місії.

EXPERIENCE OF BALKAN COUNTRIES ON TERRITORY INTEGRATION

The article analyzes the experience of the Balkan countries in de-occupation and reintegration of territories. Cases of conflicts in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Macedonia (Former Yugoslav Republic of Macedonia in 1993–2019, North Macedonia since 2019) are being studied. The analysis is based on a study of all stages of conflict resolution.

The article examines the sequence of key aspects of the settlement. Consideration of all stages of armed conflicts in the Balkan region has shown that international peace-keeping missions, with military and civilian components, play a significant role. The participation of various international organizations (UN, NATO, EU) and countries (USA) and in resolving those conflicts and further integration also had a decisive influence.

The reintegration processes in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Macedonia were based on peace agreements, as well as the full restoration of border and territory controlling. The next stage was to ensure demilitarization and disarmament. The fully fledged process of integration also included law enforcement reform, election preparation and conduct. The issues of post-war justice, punishment for war crimes and mass human rights violations were among the top priorities. In the implementation of all these reintegration measures, international organizations were involved, which actively provided assistance and performed a monitoring function.

Among the necessary conditions for de-occupation and peaceful reintegration are the following: consolidation and consistency of the positions of the political and military leadership, the presence of a powerful army, implementation of sanctions, economic and military-political pressure on the aggressor side, demilitarization and control of the territory, justice and amnesty with fixed frameworks.

The prospect of further research is that valuable experience with conflict resolution settlement and reintegration contains effective mechanisms that can be adapted in the case of Ukraine.

Keywords: reintegration, ethnic groups, conflict, war, international organizations, peace-keeping missions.

Досвід деокупації та реінтеграції на прикладах Хорватії, Боснії і Герцеговини (БіГ) та Македонії є цінним, а його дослідження зберігає актуальність, оскільки ці країни належать до регіону Центрально-Східної Європи, який у культурно-історичному та геополітичному вимірах споріднений з Україною.

Комбінація військових, дипломатичних, політичних чинників для наближення реінтеграції була різною в цих Балканських країнах, які в 1990-х роках пройшли шлях від збройних конфліктів різного ступеня інтенсивності до повного відновлення територій. Крім того, реформування правоохоронної та судової систем у процесі комплексної реінтеграції стимулювало швидкий перехід від повоєнного безладу до усталеного правопорядку, а також заклало основу для руху до європейських та євроатлантичних структур. На сьогодні Балканський регіон має однорідну геополітичну орієнтацію (за винятком Сербії, яка декларує бажання вступити до ЄС, але не до НАТО), політико-правові та економічні системи країн реформуються.

Мета дослідження полягає в тому, щоб, аналізуючи перебіг конфліктів у низці Балканських країн та подальші процеси деокупації й реінтеграції, зіставити та визначити комплекс умов і чинників, що забезпечили їх ефективну реалізацію.

Історичні та політичні передумови воєнних конфліктів на Балканах

На тлі геополітичних трансформацій у Європі, розпаду СРСР Югославія (СФРЮ) стала театром воєнних дій у 1990-х роках, а внаслідок відокремлення Сербії на теренах цієї колишньої соціалістичної республіки постали незалежні держави. В результаті розпаду етнічно строкатої СФРЮ утворення невеликих, переважно мононаціональних держав стало невідворотним після кривавих воєн та гостро політизованих і заідеологізованих зіткнень на етнічному ґрунті. Руйнування міжетнічної толерантності та стрімкий перехід до ворожнечі, навіть етнічних чисток, унеможливили співіснування різних етносів у єдиній Югославській державі.

Особливість фрагментації регіону закладалася змішаним розселенням сербів, хорватів, боснійських мусульман, албанців та одноріднішим – словенців, чорногорців, македонців. Історія південнослов'янських земель насичена міжетнічними й територіальними конфліктами, а тривалий бездержавний період більшості країн регіону, що тривав під час панування Османської й Австро-Угорської імперій на Балканах, ускладнив повноцінне державотворення. Об'єднання в межах однієї країни – Югославії було нетривалим після Другої світової війни, за часів Йосипа Броз Тіто, коли централізованість держави поєднувалася із збалансованою кадровою політикою на федеральному рівні та рівні республік й автономних країв, що забезпечувало мирне співжиття.

Швидкий розпад Югославії зумовлювався геополітичними змінами, а також специфікою сербської політичної еліти, безкомпромісної щодо національної, економічної, політичної автономізації на рівні республік, тому відносини між центральною владою і місцевими елітами розвивались за конфронтаційним сценарієм. З одного боку, існувало прагнення керівництва Югославії на чолі із С. Мілошевичем до збереження федерації з потужною центральною владою (фактично Сербії), з іншого – спостерігалось визрівання національних проєктів Ф. Туджмана в Хорватії та А. Ізетбеговича у Боснії і Герцеговині, а також небажання бути в статусі меншини в новоутворених державах. Усе це спровокувало низку референдумів із взаємовиключним баченням різними етнічними групами перспектив державного формату.

Словенія і Хорватія першими обрали курс на незалежність. Словенія, із її консолідованими місцевими елітами та моноетнічним населенням, здобула незалежність у короткій війні (Десятиденній війні). Хорватія, маючи значну сербську меншину, та Боснія і Герцеговина, населення якої становили серби, хорвати, боснійські мусульмани, стали місцем жорстоких міжетнічних конфліктів.

Македонія і Чорногорія – єдині з колишніх республік, яким удалося вийти зі складу Югославії безкровно. Македонія після Косовської війни 1998–1999 рр. мала зіткнення із албанською меншиною, етнічно та релігійно відмінною від слов'янського македонського населення. Чорногорія в 1991 р. на референдумі обрала збереження Югославії та фактично підтримувала сербів на фронтах балканських війн. Утім Чорногорія в 2006 р., за результатами референдуму, вийшла зі складу союзної із Сербією держави, а з 2017 р. є країною – членом НАТО.

Зрештою Сербія внаслідок низки воєн на теренах раніше єдиної Югославської держави втратила всі республіки та Косово – колишній автономний край із більшістю албанського населення. Після сербсько-албанських протистоянь 1996–1999 рр. Сербія під тиском НАТО залишила територію Косово, а у 2008 р. відбулося самопроголошення незалежності краю. Косово є частково визнаною державою та визнається більше ніж половиною країн – членів ООН.

Війна в Хорватії та реінтеграція територій

У Хорватії серби виступили за збереження Югославії та утворили самопроголошену Республіку Сербська Країна, це при тому, що мали підтримку на референдумі про незалежність у 1991 р. більшістю населення і законодавчо закріплені права меншини. За втручання центральної влади та Югославської народної армії (ЮНА), а також прямої військової й ресурсної підтримки хорватських сербів, розгорнувся збройний конфлікт. У Східній Славонії серби за підтримки ЮНА витіснили хорватів та утворили владні структури, унаслідок чого хорватські серби в 1992 р. контролювали близько третини території країни.

У 1991–1992 рр. військові можливості хорватів були вкрай обмеженими. Після хвиль мобілізації та закупівлі Хорватією великих обсягів озброєнь з різних країн новостворена хорватська армія серйозно зміцнилась і почала здобувати тактичні перемоги.

На початку воєнного конфлікту в Хорватії політико-дипломатичні зусилля міжнародних організацій ООН, ЄС, ОБСЄ (тоді – НБСЄ) були очевидно неефективними. Вплив на стримування бойових дій мали санкційна політика щодо Сербії, ембарго на постачання озброєння, контроль повітряного та морського простору Адріатики, що в комплексі підірвало здатність Югославії (Сербії) вести тривалі війни.

Миротворчі місії ООН 1991–1993 рр. з підтримки миру, моніторингові місії у зонах воєнних дій не змогли завадити масштабному конфліктові та гуманітарній катастрофі. Втім варіанти силового втручання розроблялися на рівні НАТО та ЗЄС (військово-політичної організації ЄС). У 1994–1995 рр. у Хорватії, а також у БіГ, військові операції з «примусу до миру», за санкцій РБ ООН, здійснювалися НАТО проти військових сербської сторони конфлікту, завдаючи удари по їхніх позиціях та військових цілях [1].

У 1995 р. в результаті власних ефективних військових операцій («Блискавка», «Буря») Хорватії вдалося швидко повернути більшість непідконтрольної території самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Значна частина сербів залишили цю територію.

Невдовзі після деокупації було відновлено політико-правову систему Хорватії. Притягнення до відповідальності за масові порушення прав людини та законів ведення війни стосувалось учасників війни як із сербського, так і хорватського боку. Наслідком воєнних дій були масштабні міграційні процеси (кількість біженців з обох боків вимірювалися сотнями тисяч), а також зміни в етнічній структурі Хорватії – зменшення частки сербської меншини з 12 % (у 1991 р.) до 4,5 % (у 2001 р.) [2].

Зазначимо, що на той час Сербія фактично припинила пряму підтримку сербських анклавів у Хорватії, втрачала позиції у БіГ, а тому погодилась на мирний формат відновлення територіальної єдності Хорватії.

Отже, у решті непідконтрольної території Хорватського Подунав'я на кордоні із Сербією було встановлено тимчасовий контроль Місії ООН з підтримки миру. Протягом 1995–1998 рр. відбувається його мирна реінтеграція. За мирною Ердутською угодою 1995 р., підписаною керівництвом Хорватії та представниками сербської меншини Хорватії, встановлювалась Міжнародна тимчасова адміністрація для Східної Славонії, Бараньї, Західного Срему (UNTAFES), яка діяла відповідно до резолюції Радбезу ООН [3]. Міжнародна місія функціонувала упродовж 1996–1998 рр., а її мандат продовжували щороку. Власне, ця місія уможливила успішну мирну реінтеграцію та виявилась ефективнішою порівняно з попередніми, що діяли на балканських теренах.

На Міжнародну тимчасову адміністрацію у складі військових спостерігачів, військових і поліцейських покладалися функції контролю демілітаризації, мирної реінтеграції, повернення біженців та ін. Місія мала військовий та цивільний складники. Мирна угода доповнювались планом із продуманими покроковими заходами реінтеграції.

Так, міжнародний військово-поліцейський контингент, розташований на кордоні, також безпосередньо забезпечував у короткі терміни роззброєння. Повна демілітаризація, вилучення та практика викупу зброї гарантували безпеку та убезпечили від появи рецидивів збройних сутичок.

Виконання правоохоронної функції забезпечила перехідна поліція з представників хорватів, сербів, міжнародного контингенту ООН. Причому необхідною була спеціальна підготовка та деполітизація при здійсненні ними правоохоронних повноважень [4].

Відновленню правового порядку передувало прийняття: «закону про конвалідацію», тобто спрощений порядок визнання документів для громадян, які перебували на непідконтрольних територіях, та видача хорватських паспортів; «закону про прощення», дія якого поширювалася на тих осіб, які були мобілізовані та озброєні, але не вчиняли серйозних злочинів [5]; низки законів про амністію учасників збройного конфлікту, які не скоїли серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та воєнних злочинів.

Інші необхідні для повноцінної інтеграції заходи передбачали надання матеріальної допомоги біженцям, відновлення житлового фонду та інфраструктури.

Влада, що зосереджувалась у перехідній адміністрації з міжнародним мандатом, регулювала питання взаємодії із місцевими органами влади, зокрема забезпечення умов та контроль проведення виборів місцевих органів. Під час проведених виборів обирали і хорватів, і сербів.

Повнення конституційного та правового порядку на деокупованих територіях передбачало дотримання квот у кадрових призначеннях центральних органів влади (міністерствах) та представництво сербів – у законодавчому органі.

Зазначимо, що не всі заходи реінтеграційного періоду підтримувалися, з одного боку, сербами, які вимагали більшої автономії та прав, з іншого – хорватами, особливо ветеранами війни. Представникам влади доводилося відвідувати місця потенційних конфліктів та протестів і вдаватись до ініціатив підтримки єдності й примирення (наприклад, «Потяг миру» Ф. Туджмана) [6].

У складному питанні повернення біженців ефективною стала практика супроводу поліцією транспорту із громадянами в місця проживання на звільнених територіях.

Гуманітарна складова реінтеграції потребувала участі міжнародних організацій у наданні правової та гуманітарної підтримки громадянам, які постраждали від воєнних дій. Фінансове та ресурсне

забезпечення здійснювалося Хорватською державою за активної підтримки європейських країн, міжнародних організацій ЄС, ООН тощо.

Ключовими проблемами балканських війн були масштабні порушення прав людини та скоєння воєнних злочинів різними сторонами конфліктів. Це спричинило створення спеціальної Комісії експертів ООН, яка займалась збиранням інформації про воєнні злочини, а спеціальною резолюцією РБ ООН 1993 р. було створено Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 р. [7].

У цьому міжнародному судовому органі відбувалися гучні судові процеси та було винесено судові вироки політичним і військовим лідерам низки балканських країн. Ці процеси викликали опір різних груп населення, що обстоювали протилежні погляди на війну та пов'язані з нею злочини. Проте у Хорватії оприлюднення списків підозрюваних у тяжких злочинах сприяло тому, що фігуранти списків залишали територію країни і не чинили опору, переважно втікаючи до Сербії, сербських районів БіГ. Хорватію, як і Сербію, змушували через міжнародний тиск видавати міжнародному правосуддю військово-політичних діячів, звинувачених у воєнних злочинах. Попри небажання країн відбулися резонансні затримання С. Мілошевича, Р. Младича – із сербської сторони, А. Готовіни та інших – із хорватської. Зрештою для Хорватії післявоєнне правосуддя було обов'язковою умовою для подальшого приєднання до НАТО та Євросоюзу.

Війна в Боснії і Герцеговині та реінтеграція територій

У Боснії і Герцеговині ґрунтом конфлікту стала строката етноконфесійна структура: боснійські мусульмани становили 40 % населення, православні серби – 32 %, хорвати-католики – 18 %, югославами ідентифікувались 7 % [8]. Взаємовиключні візії перспектив держави, суміш територіальних, міжетнічних, міжконфесійних суперечок призвели до розв'язання найжорстокішої на Балканах Боснійської війни.

Незважаючи на дотримання пропорційного представництва основних етнічних груп в органах влади, політичний процес став неконтрольованим.

У 1991 р. боснійські серби на референдумі підтримали збереження БіГ в складі Югославії; у 1992 р. на референдумі за незалежність Боснії і Герцеговини (її проголосив президент А. Ізетбегович) брали участь та підтримали незалежність у більшості хорвати та боснійські мусульмани.

Виникають квазідержавні утворення із власними органами влади та армією. Республіка Сербська, самопроголошена боснійськими сербами на суміжній із Сербією території, що активно підтримувалась керівництвом та арміями Сербії і Чорногорії, використовувалась для доступу до території Хорватії під час сербсько-хорватської війни. Із самопроголошенням Хорватської співдружності Герцег-Босна на північних і південних землях БіГ боснійські хорвати орієнтувались на Хорватію, розглядаючи варіант приєднання до неї.

Уникнути конфліктів у країні, де водночас були прибічники єдиної Югославської держави, незалежності, Великої Сербської і Великої Хорватської держав, не вдалося. У 1992–1995 рр. на території БіГ розгорнулись інтенсивні воєнні дії, у яких брали участь три сторони конфлікту, із ситуативним об'єднанням двох сторін проти третьої. Найбільших втрат серед мирного населення в Боснійській війні зазнали боснійські мусульмани, оскільки ареал їхнього проживання фактично позбавляв їх тилу. Боснійські серби за прямої участі Сербії вдавались до облог та знищення населених пунктів, етнічних чисток з елементами геноциду, інших масових злочинів.

У війні в Боснії і Герцеговині більшу частину території було захоплено сербською стороною за активної підтримки югославської армії. Значна кількість населення (сотні тисяч осіб) стали біженцями всередині країни або залишили її територію [9].

У 1994 р. збройний конфлікт між боснійськими хорватами та боснійськими мусульманами вдалося зупинити підписанням Вашингтонської угоди [10] та створенням мусульmano-хорватської Федерації в Боснії і Герцеговині.

Як і в Хорватії, у БіГ перші миротворчі місії ООН виявились провальними. Так, практика створення під наглядом миротворчих місій «зон безпеки» в найбільш гарячих точках [11] не дала змоги запобігти жорстким збройним сутичкам та злочинам, вчиненим на міжетнічному й іншому ґрунті. Місія НАТО з військовим компонентом та заходами «примусу до миру» уможливила швидкий результат із значно меншим числом жертв серед війсь-

кових та цивільного населення, яке найбільше постраждало від тривалих воєнних дій, облог, етнічних чисток. Низка військових операцій НАТО в 1994–1995 рр., спрямована проти військових та інфраструктурних об'єктів, позицій боснійських сербів [2], фактично змусила останніх до припинення війни.

Передусім Сербія, а також Хорватія, силами своїх армій активно діяли на території БіГ, тому хід Боснійської війни безпосередньо визначався і перебігом на фронті сербсько-хорватської війни. Укладання мирних Дейтонських угод 1995 р. [12] було безпосередньо пов'язано із завершенням воєнних операцій та мирними домовленостями в Хорватії, а також із впливом США. Утвердження кордонів та держав Хорватії та БіГ на той час відбувалось як компроміс: з одного боку, мирне повернення Хорватського Подунав'я, з іншого – створення спільної федерації для боснійських хорватів і боснійських мусульман та Республіки Сербської.

Дейтонські угоди поклали кінець війні, визначили долю БіГ у статусі федерації (де-факто конфедерації). Згідно з умовами договору територію розділили на два державні утворення – ентитети: Мусульmano-Хорватську Федерацію (51 % території) та Республіку Сербську (49 % території), із власними керівництвом (президент, уряд), конституцією, поліцією. Повноваження державних центральних органів влади здійснюють Президія, Парламентська Асамблея, Рада Міністрів. У них дотримуються принципу представництва трьох основних етнічних груп.

Між державними утвореннями було розташовано міжнародний миротворчий контингент Стабілізаційних сил (IFOR, згодом – SFOR) під егідою НАТО. Загальна чисельність контингенту поступово скорочувалася з 60 до 30 тис. військових [13]. У перехідний період військова складова реалізації пунктів Дейтонських мирних угод виконувалася здебільшого Стабілізаційними силами, що одержали спеціальний мандат. Їх було залучено до процесів демілітаризації, розмінування території, програм відновлення інфраструктури тощо.

Крім того, за результатами Дейтонських угод було підписано угоди щодо регіональної стабілізації, військових аспектів мирного врегулювання, відповідно до яких баланс сил не давав перевагу жодній стороні. Причому кордони території Сербської Республіки було змодельовано в такий спосіб, щоб мінімізувати ризики поновлення воєнних дій. Ми-

ротворчий контингент НАТО, що залишався в БіГ до 2000-х років, був стримуючим фактором від рецидивів конфлікту.

Мандат міжнародних місій у БіГ через військові та цивільні складові реалізації мирних угод передбачав також забезпечення демілітаризації, підготовки і проведення виборів, пошуку воєнних злочинців, супроводу біженців під час повернення в місце постійного проживання та ін.

З 2004 р. місію НАТО було завершено, відповідальність за безпеку перебрав на себе ЄС. На міжнародну місію під егідою ООН та ЄС, що складалась із поліцейських та цивільних представників, покладалася реалізація цивільної складової Дейтонських мирних угод. Моніторингові й гуманітарні функції виконувалися контингентом Місії, що тривала з 1995 до 2001 рр.

Важливу роль у реінтеграції БіГ відіграли Міжнародна поліцейська місія ЄС (EUPM Bosnia) у питаннях відновлення контролю над кордоном, поновлення правопорядку та реформи в системі правоохоронних органів, сприяння розслідуванням воєнних злочинів [14], а також Місія ЄС «Алтея» (EUFOR Althea), що досі [15] в незначному кількісному складі контингенту підтримує реалізацію умов мирної угоди та безпечно реінтеграцію.

Крім того, підтримку реінтеграції забезпечували правозахисні, волонтерські та інші організації, що надавали гуманітарну і правову допомогу постраждалим від збройних конфліктів та воєнних злочинів, біженцям у питаннях пошуку загиблих, зокрема спільно з миротворчими і моніторинговими місіями [16].

Масивом справ щодо воєнних злочинів, учинених у БіГ (як і в Хорватії) за участі Сербії, займався Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, а уповноважені судові та правоохоронні органи країн проводили власні розслідування воєнних злочинів або в безпосередній співпраці з МТКЮ.

Разом із тим випадок Боснії і Герцеговини є менш успішним стосовно реінтеграції, що зумовлюється масштабом проблем, поглиблених наслідок Боснійської війни. На сьогодні відновлено мирне співіснування етнічних громад, але найбільші застереження стосуються перспектив відносно консенсусного управління й утримання єдності країни, де відцентрові тенденції зберігаються через суперечливі прагнення боснійських сербів та боснійських мусульман і їхніх еліт.

Конфлікт у Македонії та реінтеграція

Македонія проголосила незалежність у 1992 р. і на той момент стала єдиною республікою, що мирним шляхом від'єдналась від СФРЮ. Пізніше Македонії не вдалося уникнути воєнного конфлікту, який, проте, був незіставно меншим за масштабом порівняно з іншими у Балканському регіоні. Після розпаду Югославії албанці Македонії, які в цій колишній югославській республіці становили до 21 % населення в 1991 р. [8], відстоювали право албанської мови як другої державної, претендували на статус другої титульної нації та широку автономію.

Задля запобігання поширенню на македонську територію збройного конфлікту із сусідніх країн на кордоні було розташовано контингент ООН для постійного контролю ситуації. Міжнародна місія ООН (Сили превентивного розгортання) протягом 1995–1999 рр. здійснювала спостережну функцію у прикордонних районах території Македонії та надавала гуманітарну допомогу. Крім того, діяла Місія спостереження ЄС та НАТО.

Регіони компактного проживання албанців, суміжні з Косово, де переважає албанське населення, становили потенційні ризики для єдності країни. Зовнішньополітичним поштовхом стали події в сусідніх Косові та Албанії, а внутрішньополітичним – питання розширеного використання албанської мови та албанського прапора, що обмежувалося законодавством. Збройні сутички урядових військ із представниками незаконних збройних формувань албанців відбулись у 2001 р., але були нетривалими та з незначними втратами. Вирішальним стало стрімке нарощування озброєння Македонією, що дозволило стримати розгортання збройного конфлікту. Іншим важливим чинником замирення в Македонії був вплив США і НАТО на албанську сторону, здобутий з часів операції НАТО в Косові.

Охридська мирна угода 2001 р. [17], підписана македонським керівництвом та представниками політичних сил албанців за політико-дипломатичних зусиль країн ЄС і НАТО, фіксувала непорушність територіальної єдності й унітарного державного устрою Македонії та водночас забезпечення прав албанської меншини через представництво в органах влади, місцевого самоврядування. Албанці відмовилися від сепаратистських намірів та роззброїлися в обмін на гарантії прав. Учасники незаконних збройних формувань албанської меншини, які воювали проти армії й уряду, після укладання Охридської мирної угоди та подальших

правових процедур урегульованого конфлікту, переважно виїжджали до Албанії та Косова.

Отже, в Македонії завдяки міжнародному тиску на албанців і уряд, визнанню прав албанської етнічної меншини та розміщенню миротворчої місії НАТО в 2001 р. досить швидко вдалося зупинити збройні сутички та вийти на політико-дипломатичний шлях вирішення проблеми. Вчасне проведення трьох миротворчих операцій НАТО впродовж 2001–2003 рр. у Македонії забезпечило деескалацію конфлікту, демілітаризацію та роззброєння.

Так, у 2001 р. місія НАТО у складі понад 4 тис. військових була спрямована насамперед на вилучення зброї в албанських військових формувань. Наступні місії 2001–2002 рр., менші за чисельністю контингенту [18], тривали до передачі контролю за безпековою ситуацією силам ЄС у 2003 р., оскільки основну функцію щодо замирення було виконано. Після місій ООН та НАТО подальшу реалізацію умов мирних угод у Македонії, мирну реінтеграцію виконували поліцейські місії ЄС з військовим та цивільним компонентами. Відповідно, миротворча операція ЄС «Конкордія» (Concordia) забезпечила продовження заходів зі стабілізації та утримання безпеки в Македонії; цивільно-поліцейська операція ЄС «Проксіма» (EUPOL Proxima) – сприяння та моніторинг щодо контролю кордону, відновлення правопорядку та реформування системи правоохоронних органів, зокрема Міністерства внутрішніх справ та прикордонної поліції [19].

У Македонії через конфлікт не було значних міграцій населення та суттєвих змін в етнічній структурі. У сучасній Північній Македонії албанці становлять близько 25 % населення, тобто порівняно з 1991 р. їх частка зросла. Албанці, які в більшості своїй зосереджені в місцях компактного проживання, мають представництво в органах влади на центральному і місцевому рівнях.

Висновки

Ключовий висновок при аналізі способів розв'язання конфліктів у Балканському регіоні полягає в тому, що для прискорення деокупації та ефективної реінтеграції необхідним таке.

1. *Наявність потужної армії у держави, яка здійснює реінтеграцію.* Найбільш наочним прикладом є деокупація Сербської Країни в Хорватії. Водночас військова сила, навіть без її застосування, може підштовхувати сторони конфліктів до примирен-

ня. Так відбулось у Хорватії та Македонії, де на врегулювання збройних конфліктів суттєво вплинуло посилення армії в результаті мобілізації та наросування озброєння.

2. *Здійснення санкційно-економічного та військово-політичного тиску на сторону, що є агресором.* Політика ООН, ОБСЄ, ЄС із суто дипломатичними методами на ранніх етапах конфліктів мала обмежений вплив на їх розв'язання порівняно із застосуванням «жорсткої» сили місії НАТО в гострій фазі конфліктів за наданим ООН розширеним мандатом із інструментарієм заходів «примусу до миру». Проте миротворчі місії ООН та ЄС були результативними в післявоєнній інтеграції. Важливим для досягнення миру в Хорватії, Боснії і Герцеговині та Македонії став тиск на сторони конфлікту з боку країн НАТО та ЄС.

3. *Консолідованість та послідовність позицій політичного і військового керівництва.* В Хорватії та Македонії керівництво держави було здатним втримувати незмінну позицію щодо територіальної цілісності, унітарного устрою, безпекових питань та водночас спроможним пояснити громадянам прийнятну межу компромісу. Умиротворення, відповідно, передбачило гарантії для албанської й сербської громад щодо підтримки культурних прав, права на самоврядування, представництво в парламенті та уряді. Натомість у БіГ, де такої єдності не було, вимушеними були компроміси заради миру. Федеративний державний устрій заклав ризики для втримання цілісності держави та ефективності державних інституцій, хоча принцип представництва основних етнічних груп дотримується.

4. *Повна демілітаризація,* що передбачала роззброєння незаконних воєнних угруповань та населення. Це було забезпечено функціонуванням перехідних органів влади, зокрема правоохоронних, та за участі миротворчих контингентів НАТО в БіГ і Македонії та ООН – у Хорватії (у Східній Славонії), значних за кількісним складом (тисячі й десятки тисяч осіб) для площі територій конфліктів.

5. *Повне відновлення контролю кордонів і території, що забезпечує реальне умиротворення регіону.* Ефективність блокування кордону доведено прикладом Македонії, де збройні сутички було мінімізовано за перекриття проходів на кордоні з Косовом. У Хорватії, БіГ та Македонії встановлення контролю над кордоном і територією безпосередньо було пов'язано з комплексом заходів із демілітаризації, реформуванням правоохоронних органів та прикордонних служб.

6. *Неодмінне покарання осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів.* Відновлення справедливості та правосуддя після Балканських воєн передбачало покарання за серйозні та системні порушення прав людини. Розслідування й притягнення до відповідальності причетних до воєнних злочинів осіб відбувались на міжнародному рівні в спеціалізованих судових органах МТКЮ та у співпраці із судами кожної країни. Притягнення до відповідальності винних осіб не мало б перспективи в межах кожної з країн, оскільки це стосувалось політичного, військового керівництва.

7. *Проведення амністії, що не стосувалася воєнних злочинців та осіб, які вчинили тяжкі злочини.* Процес відбувався в публічному просторі та викликав опір різних груп населення, що мали протилежні погляди на війну. Важливим було недопущення до органів влади країн осіб, засуджених чи звинувачених у вчиненні тяжких злочинів під час війни.

8. *Повернення до конституційного поля, відновлення правової системи* на деокупованих територіях передбачало контроль над процесом реформування правоохоронних органів, проведення виборів до місцевих органів, безпечне повернення громадян на колишні окуповані території та їхнього майна, що було протизаконно захоплене в умовах окупації.

Перспективи подальших досліджень

Аналіз досвіду Балканських країн щодо деокупації та реінтеграції територій містить цінні практики для врахування під час розроблення стратегії державної політики України щодо реінтеграції окупованих територій. Виявлення цих практик становить інтерес з точки зору їх адаптації при реалізації відповідної державної політики. Тому актуальним є поглиблене дослідження прийнятних для втілення в Україні механізмів із доведеною ефективністю в післявоєнній інтеграції на прикладі зазначених країн.

Серед пріоритетних для України напрямів можна виокремити, зокрема, такі: участь у деокупації та процесі реінтеграції міжнародних миротворчих місій з відповідним мандатом та контингентом (без участі РФ та її сателітів); реформування правоохоронних органів; підготовка та проведення виборів; встановлення правосуддя (притягнення до відповідальності осіб, причетних до серйозних порушень прав людини, воєнних злочинів, здійснених на окупованих територіях); створення спеціального

(можливо, міжнародного) механізму правосуддя для розслідування збройної агресії та воєнних злочинів на окупованих територіях; визначена міжнародними нормами та національним законодавством із чіткими межами амністії; правова та гуманітарна допомога переміщеним особам.

Досвід Балканських країн також є винятково важливим для розуміння фундаменту міжнародної коаліції на підтримку України, надання активної міжнародної допомоги на рівні організацій ООН, НАТО, ЄС та країн Європи і США в переговорному процесі та досягненні вигідних умов мирних угод.

Список використаних джерел

1. Minorities in Croatia. Report / Minority Rights Group International. 2003. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/469cbf8f0.pdf> (дата звернення: 24.04.2021).
2. The Alliance's role in peace-keeping and peace-support operations / North Atlantic Treaty Organization. 2006. URL: <https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-en-2006/Part4.pdf> (дата звернення: 24.04.2021).
3. Erdut Agreement. 1995. November 12. URL: <https://peacemaker.un.org/croatia-erdutagreement95> (дата звернення: 28.04.2021).
4. Іщенко Н. Перемога без бою. Як і чому Хорватія змогла мирно повернути окуповані території? / ЦЕНЗОР. НЕТ. 2016. 29 берез. URL: https://censor.net/ua/resonance/381497peremoga_bez_boyu_yak_i_chomu_horvatiya_zmogla_murno_governuty_okupovani_teryoriyi (дата звернення: 24.04.2021).
5. Тарасов Р. Війна на Донбасі та досвід Хорватії. Детальна розповідь учасниці реінтеграції Подунав'я Весни Шкаре-Ожболт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/khorvatsyi-variant-murnoi-reintergatsii/30318036.html> (дата звернення: 24.04.2021).
6. Демещук А. Інтеграція Східної Славонії, Бараньї та Західного Срему до Хорватії (1995–1998 рр.). *Епічна історія європейських націй*. Вип. 54. С. 175–180. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/54/articles/26.pdf> (дата звернення: 28.04.2021).
7. United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. History. URL: <https://www.icty.org/sid/95?userLanguage=en> (дата звернення: 28.04.2021).
8. Demographic characteristics of Yugoslavia in the late 1980s. *Identifying Potential Ethnic Conflict by Thomas S. Szayna. Chapter Three. The Yugoslav Retrospective Case*. RAND Corporation, 2020. 339 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1188MR1188 annex1.pdf (дата звернення: 24.04.2021).
9. Minorities and indigenous peoples in Bosnia and Herzegovina / Minority Rights Group International. URL: <https://minorityrights.org/country/bosnia-and-hercegovina/> (дата звернення: 24.04.2021).
10. Framework Agreement for Federation (Washington Agreement). 1994. March 1. URL: <https://peacemaker.un.org/bosniawashingtonagreement94> (дата звернення: 28.04.2021).
11. Ерман Г. Як українці врятували від різанини тисячі життів в Боснії і чому про це не говорять? 2020. 8 серп. / BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53613172> (дата звернення: 28.04.2021).
12. Dalton Agreement. 1995. November 21. URL: <https://peacemaker.un.org/bosniadaytonagreement95> (дата звернення: 28.04.2021).
13. Peace support operations in Bosnia and Herzegovina. IFOR, CFOR / North Atlantic Treaty Organization. 2019. 26 квіт. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52122.htm (дата звернення: 28.04.2021).
14. Common Security and Defence Policy. European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina (EUPM) / European Union External Action. 2012. June. URL: http://www.eas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupm-bih/pdf/25062012_factsheet_eupm-bih_en.pdf (дата звернення: 28.04.2021).
15. European Union Force in BiH. Operation ALTHEA. URL: <http://euforbih.org/eufor/> (дата звернення: 28.04.2021).
16. Шімкевич К. О. Участь міжурядових та громадських організацій у подоланні наслідків воєнних злочинів у країнах колишньої Югославії (1991–2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2016. 298 с. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14905/1/diser-shymkevych.pdf> (дата звернення: 24.04.2021).
17. Framework Agreement (Ohrid Agreement). 2001. August 13. URL: <https://peacemaker.un.org/fyrom-ohridagreement2001> (дата звернення: 24.04.2021).
18. Peace support operations in North Macedonia / North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52121.htm (дата звернення: 24.04.2021).
19. Conflict Settlement Practices around the World. Lessons for Ukraine. Kyiv: The Institute of World Policy, 2016. 36 p. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Conflict-Lessons-for-Ukraine_01-32_eng-2-1.pdf (дата звернення: 28.04.21).

References

1. MRG. *Minorities in Croatia. Report.* (2003). Minority Rights Group International, 44 p. Refworld. <https://www.refworld.org/pdfid/469cbf8f0.pdf> [in English].
2. North Atlantic Treaty Organization. *The Alliance's role in peacekeeping and peace-support operations. Part IV.* (2006). *nato.int*. Retrieved April 24, 2021, from <https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-en-2006/Part4.pdf> [in English].
3. Erdut Agreement. (1995, November 12). United Organization Peacemaker. <https://peacemaker.un.org/croatia-erdutagreement95> [in English].
4. Ishchenko, N. (2016, March 29). *Victory without a fight. How and why was Croatia able to retake the occupied territories peacefully?* ЦЕХЗОП.НЕТ. Retrieved April 24, 2021, from https://censor.net/ua/resonance/381497/peremoga_bez_boyu_yak_i_chomu_horvatiya_zmogla_myрно_povernuty_okupovani_terytoriyi [in Ukrainian].
5. Tarasov, R. (2019, December 19). *The war in Donbass and the experience of Croatia. Detailed story of the participant of reintegration of the Danube region.* *radiosvoboda.org*. Retrieved April 24, 2021, from <https://www.radiosvoboda.org/a/khorvatsyi-variant-myрноi-reintergatsii/30318036.html> [in Ukrainian].
6. Demeshchuk, A. (2018). Peaceful reintegration of Eastern Slavonia, Barania and Western Sylvania to Croatia (1995–1998). *Epichna istoriia yevropeiskykh natsii*, Issue 54, 175–180. <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/54/articles/26.pdf> [in Ukrainian].
7. United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. History. (n.d.). *icty.org*. Retrieved April 28, 2021, from <https://www.icty.org/sid/95?userLanguage=en> [in English].
8. Demographic characteristics of Yugoslavia in the late 1980s. In *Identifying Potential Ethnic Conflict by Thomas S. Szayna. Chapter Three. The Yugoslav Retrospective Case.* (2000). RAND Corporation, 339 p. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1188.html [in English].
9. Minority Rights Group International. *Minorities and indigenous peoples in Bosnia and Herzegovina.* (n.d.). *minorityrights.org*. Retrieved April 24, 2021, from <https://minorityrights.org/country/bosnia-and-hercegovina/> [in English].
10. Framework Agreement for Federation (Washington Agreement). (1994, March 1). United Organization Peacemaker. <https://peacemaker.un.org/bosniawashingtonagreement94> [in English].
11. Erman, G. (2020, August 8). *How did Ukrainians save thousands of lives in Bosnia from massacre and why don't they talk about it?* BBC News Україна. Retrieved April 28, 2021, from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53613172> [in Ukrainian].
12. Dayton Agreement. (1995, November 21). United Organization Peacemaker. <https://peacemaker.un.org/bosniadaytonagreement95> [in English].
13. North Atlantic Treaty Organization. *Peace support operations in Bosnia and Herzegovina. IFOR, CFOR.* (2019, April 26). *nato.int*. Retrieved April 28, 2021, from https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52122.htm [in English].
14. European Union External Action. *Common Security and Defence Policy. European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina (EUPM).* (2012, June). *eeas.europa.eu*. http://www.eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupm-bih/pdf/25062012_factsheet_eupm-bih_en.pdf [in English].
15. European Union Force in BiH. *Operation ALTHEA.* (n.d.). *euforbih.org*. Retrieved April 28, 2021, from <http://euforbih.org/eufor/> [in English].
16. Shimkevych, K. O. (2016). *Participation of intergovernmental and public organizations in overcoming the consequences of war crimes in the countries of the former Yugoslavia (1991–2008)* [Master's thesis, Zaporizhzhia National University]. *elibrary.kubg.edu.ua*. <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14905/1/diser-shymkevych.pdf> [in Ukrainian].
17. Framework Agreement (Ohrid Agreement). (2001, August 13). United Organization Peacemaker. <https://peacemaker.un.org/fyrom-ohridagreement2001> [in English].
18. North Atlantic Treaty Organization. *Peace support operations in North Macedonia.* *nato.int*. Retrieved April 28, 2021, from https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52121.htm [in English].
19. *Conflict Settlement Practices around the World. Lessons for Ukraine.* (2016). (Kateryna Zarembo, Ed.). Kyiv: The Institute of World Policy, 36 p. *neweuropoe.org.ua*. http://neweuropoe.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Conflict_Lessons-for-Ukraine_01-32_eng-2-1.pdf [in English].